

УДК 591.9.599 (477.72)

СУЧАСНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЙ ЗУБРА В УКРАЇНІ

К. Герус, В. Крижанівський

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена
вул. Богдана Хмельницького 15
Київ-30, ГСП, 01601, Україна
e-mail: kgerus@rambler.ru.

Інтенсивне розведення зубра в Україні розпочато 1965 р. Сьогодні тут нараховують десять популяцій. За період з 1993 до 2000 р. чисельність тварин зменшилася з 664 до 489 особин. Головна причина цього – браконьєрство, якому сприяють міграції, пов'язані зі станом кормової бази, та зростання чинника непокоєння.

Ключові слова: зубр, Україна, акліматизація, охорона.

Європейський зубр (*Bison bonasus* L.) – це один з найяскравіших прикладів ссавців, відновлених зусиллями людини. Однак літературних джерел щодо цієї теми в Україні мало [2, 4, 5, 6, 7]. Для висвітлення деяких питань сучасної ситуації ми використали наявні літературні та власні матеріали.

Історія зубра – приклад того, як можна швидко довести вид до зникнення, але як важко виправити цю помилку [11]. Значно поширений у помірній зоні Європи цей вид протягом XIX ст. внаслідок діяльності людини різко зменшив свій ареал і чисельність. Уже на початку XX ст. природний ареал зубрів був обмежений Біловезькою Пущею і Західним Кавказом. За роки Першої світової, а потім громадянської війн була знищена основна частина цих тварин. У 1919 р. в Біловезькій Пущі не залишилось жодного вільного зубра, у горах Кавказу вони зникли у 1926–1927 рр. [1]. У період створення Міжнародного товариства з охорони зубра (1923) у різних зоопарках і розплідниках Європи налічувалося не більше п'яти стад цих тварин, що разом становило близько 50 особин. З них тільки 17 залишили потомство.

Усіх зубрів сьогодні розділяють на дві лінії – біловезьку та кавказько-біловезьку. Родоначальниками першої було п'ять тварин-засновників, а другої – 12, у тому числі один кавказький зубр (на ім'я Кавказ). Це зумовило вищий ступінь інбредності біловезької лінії порівняно з кавказько-біловезькою [12]. Незважаючи на це, деякі вчені продовжують наполягати на розділеному розведенні для збереження чистоти цих ліній.

Перші спроби реінтродукції зубра на території України зроблені ще 1902 р., коли в зоопарк “Асканія-Нова” завезено пару зубрів з Біловезької Пущі. Однак розведення чистокровних зубрів тут не мало успіху і практично закінчилося після 1913 р., коли загинуло їхнє потомство внаслідок хвороб. Натомість почали розводити гібриди зубрів з американським бізоном та великою рогатою худобою.

У 1913 р. вперше спробували акліматизувати зубра в Криму на території “Царської охоти” (в радянські часи перетвореної в Кримський заповідник). Випущені тварини успішно розмножувалися, але під час громадянської війни їх винищили. Такою ж була доля зубрів, завезених у Крим 1937 р., у період Великої Вітчизняної 1941–1945 рр.

Роботи з реакліматизації зубра в Україні широко розгорнулися з 1965 р. Тоді з Біловезької Пущі завезено зубрів у Львівську (десять голів), Волинську (15) та Рівненську (вісім) області. У Львівській області зубрів (чотири самці і шість самок) після дворічного

тримання в загоні площею близько 3–4 га наприкінці 1967 р. випустили в угіддях Коростівського лісництва на території державного мисливського господарства “Майдан” [9] (нині НПП „Сколівські Бескиди” і Турківський ДЛГ). Є повідомлення [3] про приєднання до стада дорослого самця, що, очевидно, прийшов з Польщі, однак потім він повернувся назад. У 2004 р. на цій території налічували 13 особин.

У Волинській області звірів (шість самців і дев'ять самок) випустили в Цуманському державному мисливському господарстві (ДМГ) (Ківерцівський р-н) в угіддях Звіривського лісництва. Зареєстровано переходи тварин в угіддя Рівненської області [9]. У Цуманській пущі склалася одна з найбільших субпопуляцій зубрів на Україні. Сьогодні тут нараховують 40 голів.

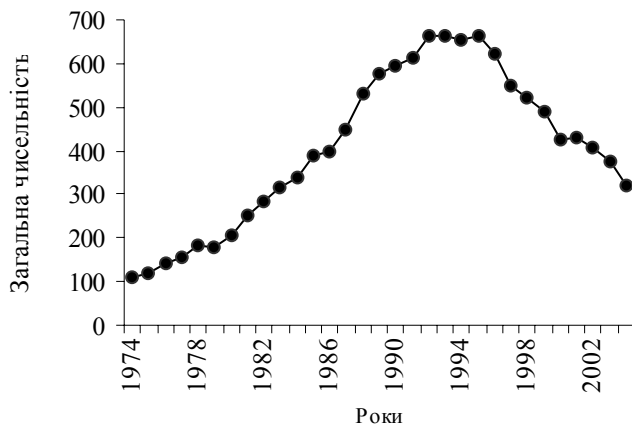
У Рівненській області місцем поселення зубрів було обрано Клеванське лісництво в ДМГ “Клеванське”; трьох самців і п'ять самок випущено після восьми місяців утримання у загоні. Однак згодом вони розбрелися в невідомому напрямі і подальша їхня доля не визначена. В 1967 р. чотири зубри і чотири зубриці з Біловезької Пущі завезли в Броварський район Київської області в загороджене державне заповідно-мисливське господарство “Заліське” (тепер Державна резиденція), де нині утримують у напіввільних умовах 14 особин.

З розплідників Березинського (Білорусь), Окського та Приоксько-Терасного заповідників (Росія) у 1970 р. 19 зубрів (дев'ять самців і десять самок) випустили в Чемернарське лісництво Берегометського лісокомбінату (ДМГ “Буковинське”, Чернівецька область). В 1976 р. близько десятка зубрів з цього господарства перейшли в угіддя сусіднього ДМГ “Зубровиця”. В 1977 р. сюди додатково завезено чотирьох зубрів (1:3) з Приоксько-Терасного заповідника. В цих двох господарствах сформувалася практично єдина Буковинська субпопуляція. Сьогодні це найбільша субпопуляція зубрів (104 на 2004 р.).

У 1972–1973 рр. у Бахчисарайське мисливське господарство на північних схилах Кримських гір завезено 11 зубрів. Тут тварини жили вісім років. Їхнє розмноження нівелиював відхід. З огляду на це зростання стада було вкрай слабким. Зубри широко мігрували по угіддях, виходили на сільськогосподарські землі, завдавали шкоди садам. Усе це зумовило їхнє вивезення з Криму. Загальна чисельність стада на той час збільшилась тільки на дві особини, і в 1980 р. їх переведено до Данівського ДМГ Чернігівської області. До того ще додали двох зубрів з розплідника Приоксько-Терасного заповідника. Тварини добре почали розмножуватися, однак за останні роки чисельність знизилась до 10 тварин.

З розплідника Окського заповідника у вересні 1976 р. вісім зубрів (чотири самці та чотири самки) завезли у Надвірнянський заказник (Івано-Франківська обл.) колишнього Міністерства лісової і деревообробної промисловості (МЛДП). В 1979 р. цю групу доповнили двома самками з розплідника Приоксько-Терасного заповідника. З початку їхня кількість збільшувалася, проте 2002 р. їх залишилось усього дві особини, а нині їх там зовсім немає. Несприятлива ситуація зумовлена неправильним вибором місця завезення зубрів: тварин випустили в густонаселеному місці поряд з сільськогосподарськими угіддями та транспортними магістралями (залізничними та автомобільними), на яких фіксували загибель тварин.

У 1979 р. в Уладівське лісництво Хмільницького лісгоспзагу, що у Вінницькій області (тепер ДМГ “Вінницьке”), завезено два самці і чотири самки зубрів, відловлених у Цуманському ДМГ. Ця популяція швидко зростала, але з 1994 р. їхня чисельність почала зменшуватися. У лютому 2004 р. тварин нараховано всього 95.

Динаміка чисельності зубра в Україні.

У Лопатинське ДМГ (нині "Стир") Бродівського району Львівської області зубри завезені в 1980–1981 рр. з розплідника "Науяместіс" (Литва) – усього 13 особин біловезької лінії (сім самців і п'ять самок). Звідси простежувалися міграції в угіддя Рівненської і Тернопільської областей [9]. Зубри погано розмножувались, і 2004 р. їх було тільки сім. Для подальшого існування цієї популяції необхідно додати зубрів кавказько-біловезької лінії.

Нарешті, 1985 р. – двох, а 1986 р. – 12 зубрів (разом чотири самці та десять самок) з ДЗМГ "Заліське" з Київської області перевезено в ДМГ "Конотопське" в Сумській області. Тут їхня чисельність стабілізувалась, і на 2004 р. їх нараховували 37 особин.

Усі українські субпопуляції зубра представлені тваринами кавказько-біловезької лінії, крім стада Лопатинського ДМГ, куди завезено зубрів, як уже зазначено, менш стійкої – біловезької лінії. Сьогодні всі місця реакліматизації зубрів в Україні представлені лісовим ландшафтом, п'ять з них – у межах Українського Полісся, два – у гірських лісах Карпат.

У 1997 р. в світі всього було 2 925 зубрів [8]. З них у 33 вільних популяціях нараховувалося 1 829 голів (62,5%), зокрема, в Україні – десять популяцій (659 зубрів), у Польщі – п'ять (537 зубрів), у Білорусі – сім (376 зубрів), у Росії – десять (236 зубрів), у Литві – одна популяція (21 зубр).

Максимальна чисельність зубрів в Україні була 1993 р. – 664 [10], однак відтоді вона зменшилася до 320 голів (див. рисунок).

Загибель тварин з природних причин та селекційний відстріл надто незначні, щоб бути суттєвим чинником зменшення поголів'я. Одним з декількох чинників є погіршення кормової бази в популяціях з великою щільністю на обмеженій території (Цуманське ДМГ). До того ж, останнім часом великі площі сільськогосподарських угідь, що прилягають до лісових масивів та інколи слугували джерелом додаткових кормів, не обробляють. У зрілих популяціях почав відроджуватись міграційний інстинкт, який разом з погіршенням кормових умов спричинює міграції деяких тварин за межі ареалу популяції. Як звичайно, такі тварини приречені на загибель від браконьєрів.

Отже, сьогодні не може бути і мови про відтворення суцільного ареалу зубра в Україні. В сучасних умовах надто обмежені площі лісових масивів для існування виду у відносній рівновазі з оточенням. Єдиний вихід з цього становища – забезпечення охорони і збільшення загальної чисельності тварин, створення нових локальних субпопуляцій зубрів на площах не менше 10–20 тис. га лісових угідь чисельністю до 50 голів (25–30). Для створення такої популяції рекомендують завозити 15–20 особин, але трапляються випадки формування локальних популяцій з п'яти тварин, якщо для цього є сприятливі умови. Популяції чисельністю до 50 особин нестійкі і дуже вразливі за несприятливих умов. З огляду на це, в них частіше простежується зменшення чисельності та показників відтворення. Зареєстровано випадки деградації та повного зникнення стад (наприклад, "Клеванське" ДМГ в Україні, "Ширвінтос" у Литві).

Найважливішим завданням сучасності є розселення зрілих субпопуляцій, щоб запобігти їхнім міграціям і загибелі від браконьєрів. Наприклад, найближчими роками доцільно створити осередки оселення зубрів на території, принаймні, двох об'єктів природно-заповідного фонду – Шацького та Карпатського національних природних парків; переселити їх у зону відчуження ЧАЕС; ініціювати експеримент з інтродукції в степову зону на Кінбурнський п-в (Миколаївська та Херсонська області).

1. *Баширов И.* Кавказский зубр // Кавказский зубр. М., 1940. С. 3-66.
2. *Бондаренко В.* Збереження та відтворення популяції великих ссавців українських Карпат — комплексна проблема // Великі ссавці Карпат: Матеріали міжнар. екол. конф. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. С. 11-15.
3. *Галака Б. О.* Про сучасне поширення зубра (*Bison bonasus* L.) на Україні // Зб. праць Зоол. музею. 1973. № 35. С. 85-87.
4. *Гунчак М.* Стан популяції диких копитних тварин у Карпатах // Великі ссавці Карпат: Матеріали міжнар. екол. конф. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2000. С. 7-11.
5. *Заблоцкий М. А.* 35 лет разведению зубров и их гибридов в зоопарке Аскания-Нова // Кавказский зубр. М., 1940. С. 73-124.
6. *Крыжановский В. И.* Охрана природы и возможности акклиматизации охотничьих животных на Украине // Акклиматизация охотничьих животных в СССР. Минск: Урожай, 1978. С. 55-57.
7. *Перерва В. И., Литус И. Е., Крыжановский В. И.* Состояние поголовья зубров на Украине и перспективы его рационального использования // Вестн. зоологии. 1991. № 5. С. 11-15.
8. *Розанов М. П.* Опыт переселения беловежского зубра в горы Крыма // Сб. работ по изучению фауны Крымского гос. заповедника. М.; Л., 1931. С. 60-62.
9. *Хосцький П.* Стан популяції зубра (*Bison bonasus* L.) в Сколівських бескидах // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. 2003. Вип. 32. С. 128-133.
10. *European bison Pedigree Book* / Ed. J. Raczynski Bialowieza National Park, 1993. 24 p.
11. *Krasinski Z.* Zubr Puszczy imperator. Bialowieski Park Narodowy, 1999. 24 p.
12. *Olech W.* Analysis of inbreeding in European Bison // Acta theriol. 1987. Vol. 32. F. 22. P. 373-378.

THE POPULATION OF EUROPEAN BISON IN UKRAINE TODAY

K. Gerus, V. Kryzhanovsky

*Schmalhausen Institute of Zoology
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, 15 Bohdan Khmelnytsky str., Kyiv-30, 01601, Ukraine
e-mail: kgerus@rambler.ru*

The intensive rearing of the European bison in Ukraine began in 1965. Ten populations are totaled here for today. During the period from 1993 to 2000, the number of animals was reduced from 664 to 489. The main reason of this reduction is migration, which also favorable for increases of the influence of poaching.

Key words: European bison, Ukraine, rearing, protection.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2004

Прийнята до друку 29.09.2004